

Udviklingen af den dialogiske partikel *nok*

Lennart Westergaard

Abstract

In this paper, I analyse the development of the Danish modal particle *nok*. Originally, *nok* expressed the meaning ‘sufficient’. Based on this meaning, *nok* developed an affirmative and opposition meaning, which in turn gave rise to a prediction meaning. I argue that, in the development of the prediction meaning, *nok* undergoes a constructional split and develops into a modal particle. This prediction meaning is later reanalysed as an expression of subjective evidentiality in the 18th century. Based on the distribution of *nok* in Modern Danish, I argue that the modal particle *nok* is grammatical in Modern Danish and that its development consequently involves grammaticalization.

Nøgleord

evidentialitet, forudsigtelse, dialogiske partikler, semantisk forandring

1. Introduktion: *nok* i moderne dansk

I moderne dansk udtrykker *nok* en række forskellige betydninger. *Nok* kan bl.a. udtrykke betydningerne ‘tilstrækkelig’ (1) og ‘modsatning’, som bl.a. kan bruges i indrømmelser (2). Derudover kan *nok* udtrykke subjektiv evidens, dvs. at informationskilden er placeret hos taleren, eller at en epistemisk vurdering står for talerens regning alene. Typisk drejer det sig om talerens inferens som i (3):

- (1) Den tredie (*pomerans*) maa han ikke gramse efter, | Han har alt faaet **nok**.
- (2) “**Nok** er man blød inden i,” sagde (*muslingen*). “Men Verden viser man den haarde Yderskal.”
- (3) Det Skib er **nok** næved at strande.
(alle eksempler fra ODS, *nok* V)

Den betydning, *nok* udtrykker i (3) er en epistemisk betydning, som jeg i tråd med Engberg-Pedersen et al. (2019: 182) og Boye (2012) forstår som en overkategori for kategorierne epistemisk modalitet og evidentialitet. Førstnævnte vedrører graden af sikkerhed om, at sætningens proposition er sand (fx *måske*), mens evidentialitet vedrører den epistemiske vurderings informationskilde, dvs. hvor taleren har sin viden fra. I eksempel (3) indikerer *nok* fx, at grundlaget for vurderingen er en inferens, taleren har gjort, og at denne inferens er for talerens regning alene. Havde taleren fx brugt det beslægtede *vist*, som *nok* kontrasterer med, ville det signalere, at også andre ville kunne nå frem til samme epistemiske vurdering:

- (4) Det Skib er **vist** nærvæd at strande.

Forholdet mellem *nok* og *vist* diskuteres mere dybdegående i Jacobsen (1992), Davidsen-Nielsen (1996: 286), Hansen & Heltoft (2011: 1058–1061) og i Westergaard (2025: 257–266).

Med sin evidentielle betydning er *nok* en dialogiske partikel, som bl.a. er kendetegnet ved ikke at kunne placeres i forfæltet (5) og ved at stå før øvrige sætningsadverbialer (6) (jf. Hansen & Heltoft 2011: 1046; 1062):

- (5) **Nok** er skibet nærvæd at strande.

- (6) Skibet er **nok** desværre nærvæd at strande.

Eksempel (5) er ikke ugrammatisk, men i dette eksempel kan *nok* kun tolkes som udtryk for modsætningsbetydningen.

Som de øvrige dialogiske partikler er *nok* grammatisk. Dette forstår jeg i tråd med Boye & Harder (2012) som 'konventionel diskursivt sekundær status': Grammatiske konstruktioner har per konvention status som baggrundsinformation. Siden grammatiske konstruktioner er diskursivt sekundære, kan grammatisk status testes ved at undersøge, om en konstruktion kan forgrundes eller ej (Boye & Harder 2012: 14–16; Messerschmidt et al. 2018: 92–93). Grammatiske konstruktioner kan fx ikke modificeres eller udgøre en ytring alene, da konstruktioner i sådanne kontekster er fremhævet information. Eksempel (7) og (8) illustrerer dette for *nok*:

- (7) *Bo kommer meget **nok**.

- (8) A: Kommer Bo?
B: ***Nok**.

Det ugrammatiske resultat af disse ytringer indikerer den evidentielle betydnings grammatiske status. I modsætning til dette kan *nok* med betydningen 'tilstrækkelig' sagtens modificeres og udgøre ytringer alene:

- (9) Lige præcis **nok** sne til at Friluftslinjen kunne prøve langrendsskiene (internet)
- (10) A: Hvor meget har du fået?
B: **Nok**!

Dette tyder på, at *nok*'s udvikling involverer grammatikalisering.

Målet med nærværende artikel er at belyse, hvordan *nok* udvikler den evidentielle betydning. I afsnit 2 diskuterer jeg kort nogle tidligere analyser af udviklingen af *nok*. I afsnit 3 præsenterer jeg så min egen analyse af udviklingen. I afsnit 4 sammenfatter jeg artiklen.

2. Tidligere analyser af udviklingen af *nok*

Udviklingen af *nok* er blevet analyseret i Jensens (2000: 176-189) afhandling. Ifølge hendes analyse udtrykker *nok* ikke evidentialitet, men epistemisk usikkerhed. Hun argumenterer for, at udviklingen kan karakteriseres som subjektivering (Traugott 1989; Traugott & Dasher 2002), og at den indebærer de følgende udviklingstrin:

- (11) 'tilstrækkelig (viden)' > epistemisk sikkerhed > epistemisk usikkerhed

Ifølge denne udviklingssti udvikler *nok* først en epistemisk sikkerhedsbetydning, som så med tiden svækkes.

I deres udviklingsskitse foreslår Hansen & Heltoft (2011: 1065-6; 1096-7) følgende udvikling:

- (12) 'tilstrækkelig viden' > 'sandt – efter hvad jeg ved'

Jensen (2000) antager, at den dialogiske partikels betydning opstår på baggrund af kollokationer med kognitions- og perceptionsverber samt med

vist (i forbindelsen *vist nok*), som også udtrykker en evidentiell betydning, og som derfor kunne tænkes at have påvirket *nok*. En sådan påvirkning fremhæves også af Hansen & Heltoft (2011: 1097) som afgørende for, hvordan den evidentielle betydning opstår.

I ingen af disse scenarier er det helt klart, hvordan den subjektive evidentialitetsbetydning opstår, dvs. hvordan *nok* ender med at udtrykke, at den epistemiske vurdering alene står for talerens regning. I det følgende vil jeg vise, at modsætningsbetydningen har haft en helt afgørende rolle i udviklingen af evidentialitetsbetydningen, og at den evidentielle partikels betydning dermed ikke opstår på baggrund af betydningen 'tilstrækkelig' (ikke direkte i det mindste).

3. Den historiske udvikling

I dette afsnit vil jeg præsentere min historiske analyse af *nok*. Først vil jeg dog ganske kort præsentere mit materiale.

3.1. Materialet

Da denne undersøgelse kun i begrænset omfang kommer til at involvere kvantitative analyser, vil jeg ikke diskutere materialet i alt for stor detaljegrad (se Westergaard 2025 for en mere dybdegående diskussion). Materialet inkluderer de fleste tekster, der er tilgængelig på *Danmarks Breve*, *Digitale Undersøgelser af Dansk Sprog (DUDS)*, *Arkiv for dansk litteratur (ADL)* og alle tekster, der indtil for nyligt var tilgængelige på *Studer middelalder på nettet* (nu tilgængelige og suppleret med yderligere tekster på *Tekstnet*). Overordnet kan det siges, at materialet fra 1500-tallet inkluderer en del breve samt argumentative tekster, materialet fra 1600-tallet en del fortællende prosa (med direkte tale), mens materialet fra 1700-tallet og frem inkluderer breve, fortællende prosa og teaterstykker. Da materialet dermed i vidt omfang inkluderer udsigelsessituationer, hvor taleren har en bestemt (type) adressat i tankerne, og hvor en adressat ofte skal overbevises, er det forventeligt, at materialet inkluderer eksempler på dialogiske partikler, så snart de opstår.

3.2. 'tilstrækkelig'

Det ældste belæg for *nok* i mit materiale er fra 1425 i *Sjælens Trøst*, hvor det udtrykker betydningen 'tilstrækkelig':

- (13) honum gar væl oc hafvir **nok** at gifva.
 ham går vel og har **nok** at give
 'Han har det godt og har **nok** til at give andre.' (Sjælens Trøst
 1425, s. 89)

Fraværet af *nok* i de ældre kilder i mit materiale er formentlig tilfældigt. Ifølge Kroonen (2013: 391) kan *nok* rekonstrueres som urgermansk **nōga-*, som også antages at udtrykke betydningen 'tilstrækkelig'.

I ældre nydansk begynder *nok* at optræde sammen med *vist*, hvor helheden kompositionelt udtrykker en epistemisk betydning, nemlig epistemisk sikkerhed:

- (14) Da er ded **uyst nok**, at hun uar et gaadt stund derfra
 'Da er det sikkert nok, at hun var et godt stykke derfra.'
 (Chr. IV. breve 1641, s. 68)

Derudover bruges *nok* med betydningen 'tilstrækkelig' også interjektionelt i ældre nydansk:

- (15) **Henrich** (2) At det er en u-maadelig Overdaadighed, at bruge saa kostbare Haar til Strømper og Klæder, som strider imod all god Orden og Skik, besynderlig siden der hidføres saa mange kostbare fine Klæder fra Engeland, Frankerig og Holland, at man vel derved kunde lade sig nøje, uden at falde en ærlig Mand i sin Næring ...
Herman von Bremenfeld Nok nok, Henrik. Jeg begriber at Oldermenden har ret. (Den politiske Kandestøber, Holberg 1722, s. 73)

Ingen af disse varianter virker dog til at være afgørende for udviklingen af den dialogiske partikel.

3.3. *Modsætning*

I det 17. og 18. århundrede begynder *nok* at udtrykke modsætning, dvs. at propositionen kontrasterer med en anden proposition. Den kontrasterende proposition behøver ikke være eksplicit, men kan også være underforstået. Denne betydning har to varianter:

1. affirmativ, simpel modsætning og indrømmelse
2. forsikrende forudsigelser (mod en modsatrettet forventning)

Med affirmativt *nok* afvises en kontrasterende negativ proposition eller sagforhold. Begrebet anvendes af Jensen (2009: 63) i hendes analyse af *vel* og *godt*: Konstruktioner, der udtrykker affirmativitet, er ”used to affirm that the nonnegative counterpart to a conceivable negative statement is indeed the intended”. Jensen bygger på Hansens (2000: 82) analyse af *godt*, som han beskriver som ”negationens negation”. Jensen (2009: 63) illustrerer betydningen med følgende eksempel:

(16) Jeg har **godt** hørt det.

I sådan et eksempel indikerer taleren, at modtageren kunne tro, at taleren ikke hørte noget.

I ældre nydansk begynder *nok* at udtrykke en lignende betydning. Ligesom *godt* udtrykker *nok* affirmativitet i forbindelse med kognitionsverber (17), perceptionsverber (18) og modalverber (19):

(17) saa saae ieg att hun war wree, wiste **nok** att Formalledidelser skulle føre ded onde fra hiertet
'Så så jeg, at hun var vred. Jeg vidste **godt**, at forbandelser skulle føre det onde fra hjertet.'

(Jammers Minde II, Leonora Christina, 1692, s. 131)

(18) hand saa ded **nok** der hun bar ded ind.

'Han så det **godt**, da hun bar det ind.'

(Jammers Minde II, Leonora Christina, 1692, s. 116)

(19) om jeg icke **nock** uden for mit Kald for en bare intercession maa tage skienck;

'om jeg ikke **godt** uden for mit for kald som en forbøn må modtage en gave'

(Rantzau breve 1736, s. 65)

Senest i det 18. årh. udtrykker *nok* en mere generel form for modsætning og bruges bl.a. til at udtrykke indrømmelser:

- (20) Professoren behøver ey at vide for det første, hvem der tager sig ham an, mens **nok** at melde ham, at det var en fattig Herremand her fra Landet.
(Rantzau breve 1737, s. 76)
- (21) jeg har aldrig friet, og jeg tror, paa min Sjæl! ikke, at jeg kunde sige et Ord til hende i den Materie, skjont Kjæften ellers **nok** plejer at staa mig bi.
(De Vonner og Vanner, Heiberg, 1792, s. 456)

Betydningen er dog formentlig en del ældre. Moth (1700, *nok*) medtager den i sin ordbog, hvor han glosserer *nok* med latinsk *quidem*, som bruges til at udtrykke emfase og modsætning:

- (22) det kand **nok** skêe.
hoc **quidem** concedi potest.
'Dette kan **godt** ske/tillades.'
- (23) Hun stræbte **nok** imôd.
illa **quidem** pugnabat.

Modsætningsbetydningen kan betragtes som en argumentativ betydning. Ifølge Waltereit & Detges (2007: 74-76) opstår sådanne betydninger typisk i kontekster hvor *common ground* er til diskussion, dvs. i kontekster, hvor samtalepartnerne er uenige. I sådanne kontekster kan konstruktioner, der endnu ikke har argumentativ betydning, blive associeret med aspekter af talerens argumentation, som den udfolder sig i konteksten.

Baggrunden for dette er en analyse af fransk *bien* 'godt', som har en betydning, som minder om affirmativitet. Waltereit & Detges (2007: 74) argumenterer for, at den affirmative betydning opstår i kontekster, hvor betydningen 'godt, tilfredsstillende' "is used to argue against strong counter-expectation on the part of the hearer". Ideen bag et sådant scenarie er, at et adverbium som *bien* ('godt') er velegnet til at afvise et modsynspunkt, hvis samtalepartneren har givet udtryk for, at taleren ikke ved, ser eller kan noget, idet taleren kan tage højde for et sådant modsynspunkt ved at understrege, at taleren fx ikke bare hørte noget, men at taleren faktisk *hørte det højt og tydeligt*:

- (24) Et mesires Pierres respondi: “Ba!“, fist il, “de n’avés vous oï comment Troies le grant fu destruite ne par quel tor ? – Ba ouil !”, fisent li Blak et li Commain, “nous l’avons **bien** oï dire.”
 ‘Og min herre Pierre svarede: “Ba!”, sagde han, “har I ikke hørt om det store Troja og på hvilken måde, det blev ødelagt?” “Selvfølgelig!”, sagde Blak og Commain “vi hørte det **tydeligt**.”
 (Robert de Clari, *La Conquête de Constantinople*, som citeret i Waltereit Detges 2007: 75)

Pierres spørgsmål implicerer en tvivl om, hvorvidt Blak og Commain har hørt om Troja. Med *bien* afvises denne tvivl.

Et lignende scenarie kan forklare udviklingen af *nok*, idet betydningen ‘tilstrækkelig’ kan have en lignende argumentativ effekt:

- (25) Pær talte om en der war Sæt, men ieg kunde icke forstaa huem ded er. Ieg forstoed hannem **nok**, men loed oc som ieg icke forstoed hannem;
 ’[En kvinde siger:] ”Pær talte om en der var fængslet, men jeg kunne ikke forstå, hvem det er.” Jeg forstod ham **nok** [tilstrækkelig > godt], men lod også som om jeg ikke forstod ham.’
 (Jammers Minde II, Leonora Christina, 1692, s. 87)

Om end et sådant eksempel allerede hælder til den affirmative betydning, er det stadig tydeligt, hvordan betydningen ‘tilstrækkelig’ kan give anledning til betydningsskiftet. Over for kvinden gør taleren, som om hun ikke ved, hvem det er, der er blevet fængslet. I en kommentar til læseren indikerer fortælleren dog, at hun forstod det tilstrækkeligt godt. Dermed bruges *nok* til at afvise forestillingen om, at taleren ikke skulle kende til den nye fanges identitet. Antageligvis spreder modsætningsbetydningen sig så fra sådanne affirmative kontekster til andre modsætningskontekster.

3.4. *Forudsigelse*

Samtidig med udviklingen af modsætningsbetydningen begynder *nok* også at udtrykke forudsigelser: Med *nok* udtrykker taleren en forsikring om, at en fremtidig proposition er sand. Betydningen er dermed både epistemisk og tidslig. Det lader til, at dette først er en kontekstuel brug af modsætningsbetydningen, hvor forsikringen sker i modsætning til, hvad

andre tror, og at den senere udvikler sig til en selvstændig forudsigelsesbetydning, hvor forudsigelsen gøres uden forventning om et modsatrettet synspunkt. Jeg vil først illustrere forudsigelsesbetydningen i kontekster, hvor den optræder i forbindelse med modsætningsbetydningen. Dernæst præsenterer jeg en række argumenter for, at forudsigelsesbetydningen udviklede sig som en selvstændig betydning, som er uafhængig af modsætningsbetydningen.

Forudsigelsesbetydningen findes i kombination med *skulle* som i det følgende eksempel, hvor betydningen bruges for at udtrykke et løfte:

- (26) Doctern loed mig helsse, oc hand spurte saa flittig om ieg haffde helbredden, sagde widre Christian skulle **nok** fly ham hvad ieg wille sende ham;
'Doktoren lod mig hilse, og han spurgte så flittig om jeg var rask. Han sagde desuden, at Christian **nok** skulle give ham hvad jeg ville sende ham.'
(Jammers Minde II, Leonora Christina, 1692, s. 128)

At denne forudsigelsesmarkør faktisk er relateret til modsætningsbetydningen, kan man se ved at sammenligne løfter, som udtrykkes med *nok* i kombination med *skulle*, med andre måder at udtrykke løfter på i moderne dansk. Hvis man lover noget med *skulle nok*, præsupponerer man, at der er andre, der ikke tror, at man vil gøre det, man lover. Derfor kan det løfte, der udtrykkes i eksempler som (27) og (28), ikke uden videre gengives med *skulle nok* (29):

- (27) Jeg **lover** at elske dig for evigt og altid. (internet)
(28) Jeg vil elske dig for evigt og altid. **Det er et løfte.**
(29) Jeg **skal nok** elske dig for evigt og altid.

Tidligere har *nok* også kunnet udtrykke forudsigelser uafhængigt af *skulle*:

- (30) **Jomfruen.** Jeg vil være holdt gruelig prægtig, lækker og vel og gider gjerne haft Selskab.

Baronen. Ja, ja, naar vi faar været paa Landet et Aar eller halvandet, da forgaar det **nok** af sig selv.

Jomfruen. Jeg skal holdes yderst prægtig, lækker og godt og vil gerne have selskab.

Baronen. Ja, ja, når vi først har været på landet i et år eller halvandet, så forgår det **nok** af sig selv.'

(Grevens og Friherrens Komedie, ca. 1680, s. 19)

- (31) Jeg sagde Penge kand vdrette meget; forærer Slosf: nogle penge, saa tall hand **nok** for eder

'Jeg sagde: "Penge kan udrette meget. Forær slotsfogeden nogle penge! Så skal han **nok** tale jeres sag."'

(Jammers Minde II, Leonora Christina, 1692, s. 136)

Forudsigelsesbetydningen lader til at løsrive sig fra modsætningsbetydningen. Det bliver dermed en forudsigelsesmarkør i egen ret. I de følgende eksempler er der næppe tale om modsætning, selvom det kan være svært at udelukke en så generel betydning med sikkerhed:

- (32) I skal ogsaa legge jer en Skiødehund til, hvilken I skal elske som jer egen Datter; thi det er ogsaa fornemme. Vor Naboe-Kone Arianke har en smuk Hund, som hun **nok** laaner jer, til vi kand selv faae en. Hunden skal I give et fransk Navn

'I skal også anskaffe jer en skødehund, som I skal elske som jeres egen datter, for det er også fornemt. Vores nabokone Arianke har en smuk hund, som hun **nok** låner jer, indtil vi selv kan få en. Hunden skal I give et fransk navn.'

(Den politiske Kandestøber, Holberg, 1722, s. 45-46)

- (33) Nyt har ieg endnu intet hørt meget af, uden at Biskop *Hagerop* i *Trundhiem* er død. *Marchen til Helsingør* bliver **nok** ikke af før idag 8te dage.

'Nyt har jeg endnu ikke hørt meget. Kun at Biskop Hagerop i Trondheim er død. *Marchen til Helsingør* sker **nok** ikke før om 8 dage.' (Langebeks breve 1743, s. 60)

Allerede Moth (1700) lader til at være opmærksom på en forudsigelsesbetydning. En af *noks* betydninger oversætter Moth med *måske* og *forsan*. Dette kunne tyde på, at Moth mener, at *nok* udtrykker epistemisk usikkerhed. Jeg vil dog argumentere for, at det drejer sig om forudsigelsesbetydningen. Han illustrerer betydningen med følgende eksempel med tilhørende latinsk oversættelsesækvivalent:

- (34) det vil **nok** regne i aften.
 Pluviam **denunciat** aër.
 ‘regn **varsler** sky’
 ‘Skyen **varsler** regn.’

For det første illustrerer eksemplet, at forudsigelsesbetydningen kan optræde uafhængigt af modsætningsbetydningen, da modsætningsbetydningen er i baggrunden eller helt fraværende i sådan et eksempel. Der er ingen indikationer på, at forudsigelsen gøres på baggrund af, at andre mener noget andet.

Valget af oversættelsesækvivalent kunne umiddelbart virke overraskende: Hvis *nok* i en sådan kontekst svarer til *måske* eller latinsk *forsan*, må man undre sig over, at den latinske oversættelsesækvivalent ikke indeholder *forsan*. Jeg tolker Moths besynderlige valg af eksempelsætning som et forsøg på at indikere, at forudsigelsesbetydningen har en subjektiv betydningsnuance. I et eksempel som (34) udtrykker *nok* en forudsigelse på baggrund af talerens inferenser eller lignende: Det er skyernes eller himlens udseende, der muliggør det for taleren at fremsætte forudsigelsen.

At den forudsigelse, som *nok* udtrykker, er baseret på en inferens, støttes af ODS som også medtager en selvstændig forudsigelsesbetydning i deres analyse af *nok* og antager, at forudsigelsen beror på en inferens. Ordbogens redaktør påpeger i den forbindelse, at *nok* bruges ”i udtr. for skøn om noget fremtidigt ell. alment (almengyldigt) ud fra det forhaandenværende: det lader til, at osv.” (ODS, *nok* V) I ODS illustreres denne betydning med bl.a. følgende eksempel:

- (35) Dengang jeg drog afsted
 Min pige ville med
 (...)
 Det kan du ej, min ven!
 Jeg går i krigen hen,

Og hvis jeg ikke falder, kommer jeg **nok** hjem igen.

(*Dengang jeg drog afsted*, fundet gennem ODS *nok* bet. 9 ”skøn om noget fremtidigt”)

Det kan ikke helt udelukkes, at *nok* her udtrykker modsætning, hvor det indekserer kærestens frygt for, at soldaten ikke kommer hjem igen. I det tilfælde ville *nok* dog typisk have tryk (i hvert fald i moderne dansk). Sangens jambiske versefod gør det dog klart, at *nok* ikke har tryk i eksemplet, og det gør dermed modsætningslæsningen usandsynlig.

Eksempler som (32) og (33) rejser dog et andet analytisk problem. I sådanne ytringer kunne *nok* også tolkes som udtryk for den evidentielle betydning. Spørgsmålet er derfor, hvad der taler for, at *nok* først udtrykker en forudsigelsesbetydning, inden ordet udvikler den moderne evidentielle betydning. Der er 3 argumenter, som understøtter, at udviklingen af den evidentielle betydning beror på forudsigelsesbetydningen som et mellemstadium:

Argument 1: Ingen eksempler med fortidsreference før 1750

I mit materiale fra før 1750 finder jeg ikke eksempler, hvor epistemisk *nok* refererer til fortidige begivenheder.

Argument 2: Ordbogsevidens

Eksempel (34) fra Moths (1700) ordbog, som jeg allerede har diskuteret, indikerer også, at *nok* ikke blot udtrykker epistemiske vurderinger, men at fremtidsreferencen er en vigtig del af betydningen. Som allerede påpeget ser jeg hans besynderlige oversættelsesvalg som et forsøg på at komme så tæt på forudsigelsesbetydning som mulig. Desværre giver Moth kun dette ene eksempel for denne betydning.

Argument 3: Komparativ evidens

Analysen understøttes også af komparativ evidens, nemlig den tyske dialogiske partikel *schon*, som har udviklet sig på baggrund af betydningen ‘allerede’, som igen går tilbage til betydningen ‘smuk’ (DWb, *schon*; Diewald 1997: 121; Molnar 2002: 76). Selvom dens etymologiske oprindelse er ganske forskellig fra *nok*, har *schon* en betydningsstruktur, der

minder meget om den betydning, jeg har foreslået for *nok* i ældre nydansk.

Udover sin leksikale betydning 'allerede', kan *schon* ligesom *nok* udtrykke en række relaterede betydninger så som affirmativitet (36), modsætning (37) og indrømmelse (38):

- (36) Ich weiß **schon**, dass er kommt.
'Jeg ved **nok**, at han kommer.'
- (37) Von der Tätigkeit her ist die Stelle nicht sehr interessant, von der Bezahlung her **schon**.
'Hvad arbejdet angår er stillingen ikke særligt interessant, hvad betalingen angår **nok**.'
- (38) Das stimmt **schon**.
'Det er **nok** rigtigt.'

Derudover udtrykker *schon* forudsigelser:

- (39) Das wirst du **schon** schaffen.
'Det skal du **nok** klare.'

At dette faktisk er en forudsigelsesmarkør, ses ved, at epistemiske betydninger er udelukket, når propositionen refererer til begivenheder i fortiden. I eksempler som det følgende er det fx kun modsætningsbetydningen, der er mulig:

- (40) Er kann das **schon** gesagt haben. Deshalb muss es ja trotzdem nicht stimmen.
'Han kan **nok** have sagt det, men derfor behøver det jo alligevel ikke at være sandt.'

Disse observationer indikerer, at *nok* udtrykker forudsigelser, inden det udvikler en evidentiell betydning.

3.5. Strukturelle forskelle mellem modsætnings- og forudsigelsesbetydningen

På baggrund af sammenligningen med tysk er der et andet interessant

spørgsmål, der rejser sig: Er der en konstruktionel forskel mellem modsætnings- og forudsigelsesbetydningen? I moderne tysk er der nemlig en sådan forskel mellem et *schon*, der udtrykker modsætning, og et, der udtrykker forudsigelser. Modsat det *schon*, der udtrykker modsætninger, er det *schon*, der udtrykker forudsigelser, en dialogisk partikel. Når *schon* udtrykker forudsigelser, kan ordet fx ikke optræde med tryk:

- (41) Das wirst du **SCHON** schaffen.
'Det skal du **NOK** klare'

I sådan et eksempel kan *schon* ikke tolkes som udtryk for en forudsigelse, men udelukkende som modsætningsmarkør.

Det kunne tænkes, at der også i ældre nydansk var en konstruktionel forskel mellem modsætnings- og forudsigelsesbetydningen, og at det ældre nydanske *nok* som udtryk for forudsigelser allerede var en dialogisk partikel. Selvom man på baggrund af eksempler som (35) kunne være fristet til at antage, at *nok* som markør for forudsigelser var tryksvagt, er det dog svært at sige noget systematisk på baggrund af sådanne enkeltstående eksempler.

Som modargument mod en analyse, der antager to distinkte konstruktioner svarende til tysk *schon*, kunne man anføre, at det tidslige sammenfald af opkomsten af modsætnings- og forudsigelsesbetydningen kunne tyde på, at det drejer sig om én konstruktion snarere end to.

Ser man på topologien, tyder det dog på, at der faktisk er tale om to konstruktioner: Når *nok* udtrykker modsætningsbetydningen, placeres det efter sætningsadverbialer, hvilket i øvrigt stadig er tilfældet i dag. I de følgende eksempler, optræder *nok* efter sætningsadverbialerne *maa ske*, *min Troe* og *desværre*:

- (42) da han skulde nu tilbage igien, havde han nær bleven hængende, og rev sine nye Klædesbuxer i tu, som I maa skee **nok** kiender?
'Da han nu skulle tilbage igen, var han lige ved at blive hængende og rev sine nye bukser itu, som I måske **nok** kender?' (Barselstuen - Holberg, 1723, s. 50)
- (43) jeg forstaaer nok Hosbond, jeg skal min Troe **nok** sige ham det.
'Jeg forstår nok husherren. Jeg skal sandelig **nok** sige ham det.'
(Barselstuen - Holberg, 1723, s. 69)

- (44) Faderen havde betroet ham, at hun desværre **nok** var noget forvirret i Hovedet efter en Sygdom, og at det kun var for at skjule sin Grimhed, at hun bar Slør, men at hun paa den sidste Tid alene sværmede for sin store Landsmand og hans Konst.
(De fortryllede Fingre - Ingemann, s. 144)

Når *nok* udtrykker modsætning, kan det endda placeres efter negationen:

- (45) om jeg icke **nock** uden for mit Kald for en bare intercession maa tage scienc
'om jeg ikke **godt** uden for mit for kald som en forbøn må modtage en gave'
(Rantzaus breve 1736, s. 65)

I det mindste i moderne dansk kan modsætningsbetydningen derudover placeres i forfæltet:

- (46) **Nok** siger man: en mand er en mand og et ord er et ord, men når det kommer [sic!] til stykket, synes vi alligevel, at en kontrakt med underskrift og vitterlighedsvidner er nok så godt. (internet)

Dette kontrasterer med *nok* som udtryk for forudsigelser. Denne variant kan nemlig godt placeres før andre sætningsadverbialer som eksemplificeret med *alligewel*, *forhaabentlig* og negationen *ikke*:

- (47) wille Gud haffue ded aabenbaret saa skeede ded **nock** alligewel Broderen;
'Ville Gud have det åbenbaret, så sker det **nok** alligevel for broderen.'
(Jammers Minde III, Leonora Christina, 1696, s. 204)
- (48) skiondt Gud see Lov alle roese hans Flid og Fremgang og ikkuns have den store Vivacité paa hannem at udsætte, hvilket Aarene og vores Leve-Maade her hiemme **nok** forhaabentlig i sin Tid raader Boed paa.
'Skønt alle Gud ske lov roser hans flid og fremgang og kun har hans livlighed at udsætte på ham, hvilken årene og vores levemåde herhjemme **nok** forhåbentlig i sin tid skal råde bod på.'
(Rantzau breve, 1737, s. 75)

- (49) hun kiender mig **nok** ikke i den Dragt.
 'Hun vil **nok** ikke genkende mig i denne dragt.'
 (Det lykkelige Skibbrud - Holberg, 1731, s. 96)

Der er altså både en semantisk og en udtryksmæssig skelnen mellem modsætnings- og forudsigelsesbetydningen. Jeg vil derfor regne med to distinkte konstruktioner og antage, at *nok* var en dialogisk partikel, så snart ordet udtrykte forudsigelser.

Som allerede påpeget udvikler denne forudsigelsesbetydning sig formentlig på baggrund af modsætningsbetydningen. Denne betydning kan nemlig bruges i forudsigelser, hvor taleren indekserer og afviser modtagerens overbevisning om, at en fremtidig proposition ikke kan være sand.

Opkomsten af den nye betydning involverer en række delprocesser: For det første involverer forandringen en konventionalisering af fremtidsbetydningen, som dermed bliver uafhængig af modsætningsbetydningen. Derudover konventionaliseres den subjektive betydningsnuance. Jeg vil kort komme ind på, hvordan hver af disse forandringer kan forklares. Konventionaliseringen af fremtidsbetydningen er ganske let at forklare. I kontekster som (26), her gentaget som (50), er forudsigelse en del af ytringens kontekstuelle betydning:

- (50) Christian skulle **nok** fly ham hwad ieg wille sende ham;
 'Christian skulle **nok** bringe ham, hvad jeg ville sende ham.'
 (Jammers Minde II, Leonora Christina, 1692, s. 128)

Den kontekstuelle betydning kan så konventionaliseres som del af betydningen af *nok* (jf. fx Traugott & König 1990; Croft 2000: 126; Hansen 2021). Som led i denne reanalyse mister *nok* som udtryk for forudsigelser så modsætningsbetydningen.

Det er derimod måske ikke helt så indlysende, hvordan det subjektive betydningselement opstår. Det kan dog forklares på baggrund af den samme mekanisme. Modsætningsbetydningen kan kontekstuel udløse et subjektivt betydningselement: Når taleren giver udtryk for, at en fremtidig proposition er sand, selvom andre mener det modsatte, implicerer det, at taleren har adgang til en informationskilde, som andre ikke har. Ligesom det var tilfældet med fremtidsbetydningen, kan det subjektive element så konventionaliseres og blive en fast bestanddel af *nok*.

3.6. *Subjektiv evidentialitet*

Som allerede påpeget i det foregående afsnit finder jeg et epistemisk *nok* i ytringer uden fremtidsreference efter ca. 1750, og jeg antager, at *nok* i disse eksempler udtrykker sin moderne evidentielle betydning:

- (51) **Boden.** (...) men jeg var ham for klog.
Philip. Ja, det havde **nok** ingen Fare; den skulde staae tidligen op, som skulde føre Dem bag Lyset, om jeg ellers seer ret paa Dem.
 (Lykken bedre end Forstanden, Wessel, s. 59)
- (52) Efterat have faaet dit første Brev, begyndte jeg alt paa at skrive dig til igien; med næste Post fik jeg dit andet, og erfoer, at du ikke blev længe nok i Hamborg til at kunne modtage Svaret der. Swartz kom nu hiem, og sagde, at du **nok** opholdt dig nogle Dage i Zelle og i Hannover, og at du altsaa ikke vilde komme til Göttingen saa snart.
 (Christian Henriksen Pram breve, 1793, s. 11)

I (51) udtrykker Philip, at hans tilslutning til Bodens forudgående ytring beror på en subjektiv vurdering. I (52) angiver Swartz med *nok*, at propositionen er en formodning, han fremsætter for egen regning, formentlig på baggrund af en inferens.

Så snart den (subjektive) forudsigelsesbetydning er til stede, er det kun et ganske lille skridt til subjektiv evidentialitet: Udviklingen af subjektiv evidentialitet er en generalisering, hvor *nok* mister sin fremtidsreference. Dermed udtrykker *nok* udelukkende subjektivitet. En sådan generalisering faciliteres i negerede kontekster som (49), her gentaget som (53), da fremtidsreferencen i sådanne kontekster rykker i baggrunden:

- (53) hun kiender mig **nok** ikke i den Dragt.
 'Hun vil **nok** ikke genkende mig i denne dragt.'
 (Det lykkelige Skibbrud - Holberg, 1731, s. 96)

Det er formentlig ikke kun i fremtiden, at den omtalte person ikke vil genkende taleren, men til et hvert tidspunkt, hvor taleren er forklædt. I sådan en kontekst kan *nok* så reanalyseres således, at det ikke længere nødvendigvis refererer til fremtidige begivenheder, men også kan referere til fortidige begivenheder.

Som parallel evidens kan det anføres, at også andre konstruktioner, der udtrykker forudsigelser eller fremtid, kan udvikle epistemiske betydninger. Dette er fx tilfældet med *ville* og dets kognater (jf. fx Diewald et al. 2009: 199):

- (52) De **vil** have bemærket at alle Kvinder i Øjeblikket gaar med Sko af Krybdyrskind. (ODS, *ville*)
- (53) Er **wird** den Brief inzwischen bekommen haben (DUDEN, *werden*)
'Han har **nok** fået brevet i mellemtiden.'
- (54) That'**ll** be Scott at the door. (Cambridge Dictionary, *will*)

4. Sammenfatning:

I denne artikel har jeg præsenteret en analyse af udviklingen af *nok*. Jeg har argumenteret for, at *nok* gennemgår den følgende semantiske udvikling:

- (55) 'tilstrækkelig'
- > affirmativ
 - > modsætning
 - > forsikrende forudsigelser
 - > subjektive forudsigelser
 - > subjektiv evidentialitet

Dertil har jeg argumenteret for, at det ser ud, som om *nok* omtolkes som dialogisk partikel i forbindelse med udviklingen af forudsigelsesbetydningen i det 18. århundrede.

Om forfatteren

Lennart Westergaard, ph.d., Språk- och litteraturcentrum, Lunds Universitet.

Citerede tekster

Barselstuen, Holberg (1723), i *Ludvig Holberg Værker i tolv bind. Bind III*. udg. af F.J. Billeskov Jansen. København: Rosenkilde og Bagger, 1969-1971. Tilgængelig på ADL.

- ChrBreve = *Kong Christian den fjerdes Egenhændige Breve* Barselstuen. Bind 8. Udg. af C.F. Bricka & J.A. Fridericia. København: Selskabet f. udg. af kilder t. dansk historie 1970. Supplement. I uddrag fra DSST.
- Christian Henriksen Pram, breve, i *Brevvexling mellem Ægteparret Pram og Oluf Christian Olufsen under dennes Udenlandsrejse 1793-96*. Udg. Af H. Ehrencron-Müller. København: Det Hoffensbergske Etabl. 1907. Tilgængelig på Danmarks Breve.
- De Vonner og Vanner (1792) i *Peter Andreas Heibergs Udvalgte Skrifter*. Udg. af O. Borchsenius & Fr. Winkel Horn. København: Otto B. Wroblewskys Forlag 1884. Tilgængelig på ADL.
- De fortryllede Fingre, Ingemann (1847), i *Fjorten eventyr og fortællinger*. Udg. af Marita Akhøj Nielsen. København: Borgen 1989. Tilgængelig på ADL.
- Den politiske Kandestøber, Holberg (1722), i *Ludvig Holberg: Værker i tolv bind III: Komedier*, udg. af F.J. Billeskov Jansen, Rosenkilde og Bagger, 1969-1971. Tilgængelig på ADL.
- Det lykkelige Skibbrud – Holberg (1731), i *Ludvig Holberg: Værker i tolv bind VI: Komedier*, udg. af F. J. Billeskov Jansen, Rosenkilde og Bagger, 1969-1971. Tilgængelig på ADL.
- Grevens og Friherrens Komædie* (1675). Udgivet af Soph. Birket Smith. Copenhagen: G. S. Wibes Bogtrykkeri, 1871.
- Jammers Minde II, Leonora Christina, 1692, i J. Brøndum-Nielsen & C. O. Bøggild-Andersen (udg.), *Jammers Minde og andre selvbiografiske Skildringer*. Copenhagen: Rosenkilde & Bagger 1949. Tilgængelig på ADL.
- Jammers Minde III, Leonora Christina, 1696, i J. Brøndum-Nielsen & C. O. Bøggild-Andersen (eds.), *Jammers Minde og andre selvbiografiske Skildringer*. Copenhagen: Rosenkilde & Bagger 1949. Tilgængelig på ADL.
- Jacob Langebeks breve, i H. F. Rørdam *Breve fra Jacob Langebek*. København: Gyldendalske Boghandel 1895. Tilgængelig på Danmarks Breve.
- Lykken bedre end Forstanden, Wessel, *Johan Herman Wessel: Lykken bedre end Forstanden. Et Lystspil i 5 Optog*, udg. af H. Andersson 1776. Tilgængelig på ADL.
- Rantzau breve i *Breve fra Greve Christian Rantzau til Hans Gram*, udg. af G. L. Wad. København: Græbes Bogtrykkeri 1930. Tilgængelig på Danmarks Breve.
- Sjælens Trøst (Cod. Ups. C. 529). Edited by Niels Nielsen. København: J. H. Schultz Forlag, 1937.

Ordbøger

DUDEN. Online udgave: <https://www.duden.de/>

DWb=*Deutsches Wörterbuch*. Online udgave: <https://www.dwds.de/d/woerterbuecher>

CD=Cambridge Dictionary. Online udgave: <https://dictionary.cambridge.org/>

ODS=*Ordbog over det danske Sprog*. Online udgave: <https://ordnet.dk/ods/forside>

Moth=*Moths Ordbog*. Online udgave: <https://mothsordbog.dk/forside>

Referencer

Boye, Kasper, & Peter Harder (2012): A usage-based theory of grammatical status and grammaticalization. *Language* 88.1. 1-44.

Boye, Kasper (2023): Grammaticalization as conventionalization of discursively secondary status: Deconstructing the lexical-grammatical continuum. *Transactions of the Philological Society* 121.2. 270-292.

Croft, William (2000): *Explaining language change: An evolutionary approach*. Harlow, England/New York: Longman.

Davidsen-Nielsen, Niels (1996): Discourse particles in Danish. In: Elisabeth Engberg-Pedersen, Michael Fortescue, Peter Harder, Lisbeth Falster Jakobsen & Lars Heltoft (udg.), *Content, Expression and Structure. Studies in Danish Functional Grammar*. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins. 283-314.

Diewald, Gabriele (1997): *Grammatikalisierung. Eine Einführung in Sein und Werden grammatischer Formen*. Tübingen: Niemeyer.

Diewald, Gabriele, Marijana Kresić & Elena Smirnova (2009): The grammaticalization channels of evidentials and modal particles. Integration in textual structures as a common feature. I Maj-Britt Mosegaard Hansen & Jacqueline Visconti (udg.), *Diachronic semantics and pragmatics*. Amsterdam: Emerald. 193-213.

Hansen, Erik (2000): Anteponeret adverbial. i *Ny Forskning i Grammatik* 7. 73-86.

Hansen, Erik & Lars Heltoft (2011): *Grammatik over det danske sprog*. København & Odense: Det Danske Sprog- og Litteraturselskab & Syddansk Universitetsforlag.

Hansen, Maj-Britt Mosegaard (2021): In defense of a pragmatic view of reanalysis. *Journal of Historical Syntax* 5. 1-34.

- Jensen, Eva Skafte (2000): *Danske sætningsadverbialer og topologi i diakron belysning*. Ph.d.-afhandling ved Københavns Universitet.
- Jensen, Eva Skafte (2009): Context sensitive changes: The development of the affirmative markers. Maj-Britt Mosegaard Hansen & Jacqueline Visconti (udg.) *Current trends in diachronic semantics and pragmatics*. Brill. 63-79.
- Messerschmidt, Maria, Kasper Boye, Mathilde Marie Overmark, Sofie Theilmann Kristensen & Peter Harder (2018): Sondringen mellem grammatiske og leksikalske præpositioner. *Ny forskning i grammatik* 25. 89-106.
- Molnar, Anna (2002): *Die Grammatikalisierung deutscher Modalpartikeln. Fallstudien*. Frankfurt a. M.: Peter Lang.
- Traugott, Elizabeth Closs (1989): On the rise of epistemic meaning: An example of subjectification in semantic change. *Language* 65. 31-55.
- Traugott, Elizabeth Closs & Richard Dasher (2002): *Regularity in semantic change*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Traugott, Elizabeth Closs & Ekkehard König (1991): The semantics-pragmatics of grammaticalization revisited. I Elizabeth Closs Traugott & Bernd Heine (udg.) *Approaches to Grammaticalization*. Amsterdam: John Benjamins. 189-218.
- Waltereit Richard & Ulrich Detges (2007): Different functions, different histories. Modal particles and discourse markers from different points of view. *Catalan Journal of Linguistics* 6. 61-80.